

ƏMƏK MƏHSULDARLIĞI SƏMƏRƏLİLİYİN VACİB AMİLİ KİMİ: ARTIRILMASI VƏ HESABLANMASI YOLLARI

İlham Hüseynli

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (UNEC), Bakı, Azərbaycan

e-mail: ihuseynli65@gmail.com

Xülasə. Məqalədə müasir cəmiyyətin artan tələbatına daha çevik reaksiya verən innovasiya yüklü bazarın formalaşmasının, daha üstün texnologiya və avadanlıqların tətbiqinin əmək məhsuldarlığına artımına təsiri məsələləri araşdırılır, iqtisadi inkişafı xarakterizə edən mühüm statistik göstəricilərdən biri olan əmək məhsuldarlığının artırılması və hesablanması müxtəlif aspektləri təhlil edilir.

Açar sözlər: əmək məhsuldarlığı, iqtisadi səmərəlilik, statistik göstərici, texnoloji biliklər, insan kapitalı.

LABOR PRODUCTIVITY AS AN IMPORTANT FACTOR OF EFFICIENCY: WAYS TO INCREASE AND CALCULATE

Ilham Huseynli

*Azerbaijan State University of Economics, Baku,
Azerbaijan*

Abstract. The paper examines the impact of the formation of an innovative market that responds more quickly to the growing needs of modern society and the use of advanced technologies and equipment on labor productivity, analyzes various aspects of labor productivity growth and its calculations as one of the most important statistical indicators of economic development.

Keywords: labor productivity, economic efficiency, statistical indicators, innovations, human capital.

ПРОИЗВОДИТЕЛЬНОСТЬ ТРУДА КАК ВАЖНЫЙ ФАКТОР ЭФФЕКТИВНОСТИ: СПОСОБЫ ПОВЫШЕНИЯ И РАСЧЕТА

Ильхам Гусейнли

*Азербайджанский Государственный Экономический
Университет, Баку, Азербайджан*

Резюме. В статье исследуется влияние формирования инновационного рынка, более быстро реагирующего на растущие потребности современного общества и использования передовых технологий и оборудования на производительность труда, анализируются различные аспекты роста производительности труда и расчетов, одного из важнейших статистических показателей экономического развития.

Ключевые слова: производительность труда, экономическая эффективность, статистические показатели, инновации, человеческий капитал.

1. Giriş

Müxtəlif dövürün iqtisadi cəryan və iqtisadi məktəb təmsilçiləri, demək olar ki, bir məsələdə yekdil mövqə sərgiləmişlər: bu əmək məhsuldarlığı anlayışı və onun iqtisadi mahiyyətidir. Əmək məhsuldarlığı əmək bazarını xarakterizə edən ən önəmli statistik göstəricilərdən biridir. O, iş vaxtı vahidi ərzində yeni yaradılan əmtəə və xidmətlərin məcmusunu əks etdirir. Bu göstərici, milli iqtisadiyyatın müxtəlif sahə və sektorlarında insanın məqsədyönlü fəaliyyətinin nəticəsidir və vahid zamanda onun yaratdığı maddi nemətlərin kəmiyyəti ilə xarakterizə olunur.

Əmək məhsuldarlığı sosial sferada həyat səviyyəsini, təsərrüfat fəaliyyətində isə iqtisadi səmərəliliyi müəyyən edən vacib amillərdən biri hesab edilir. Deməli, bu göstəricinin

artırılması hər zaman üstün vəzifələrdən hesab edilir və bu səbəbdən, insanın daha yaxşı yaşamsı və rifahını müəyyən edən həyat səviyyəsini və iqtisadi fəaliyyətin səmərəliliyini şərtləndirən mühüm amildir. Onun səviyyəsinin yüksəldilməsi iş vaxtı vahidi üçün istehsal edilən məhsulun kəmiyyətə artımı, yaxud, məhsul vahidinin istehsalına sərf edilmiş vaxtın azaldılması yolu ilə mümkündür [1].

Bütün zamanlarda iqtisadi səmərəliliyə nail olunması məqsədi ilə əmək məhsuldarlığının artırılması ehtiyatları və ona təsir edən əsas amillər tədqiqatın prioritet məsələləri hesab edilmişdir. Ona görə də, müəssisələrdə əmək məhsuldarlığının, onun səviyyə və dinamikasının düzgün planlaşdırılmasında, habelə, əməyə qənaət edilməsinin mümkün ehtiyatlarının tam müəyyənləşdirilməsində əmək məhsuldarlığına təsir edən amillərin elmi əsaslarla təsnifləşdirilməsi mühüm mühüm əhəmiyyət daşıyır [2].

2. Əmək məhsuldarlığının artırılmasının əhəmiyyəti, təsir edən amillər və ehtiyat mənbələri

Müşahidə və araşdırmalar göstərir ki, iqtisadi səmərəliliyin əldə olunması üçün əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsi, təsərrüfat sisteminin, bilik və informasiya iqtisadiyyatına transformasiya olunması və istehsal ehtiyatlarının mümkün səfərbərliyi təqdirdə müvəffəqiyyətlə həll edilə bilər. Bunun üçün texnoloji yeniliklərin əldə edilməsi və tətbiqi ilə yanaşı, əmək və maliyyə ehtiyatlarından da qənaətlə və səmərəli istifadə etmək, həmçinin, xərcləri və itkiləri minimuma endirmək zəruri addımlarda hesab edilir. Müəssisə və korporasiyalarda məhsuldarlığın artırılması ehtiyatları qabaqcıl elmi-texnoloji yeniliklərin öyrənilməsi və tətbiqi, məhsuldar qüvvələrin düzgün və məqsəduyğun yerləşdirilməsi, mövcud avadanlıqların modernləşdirilməsi, istehsalın təmərküzləşdirilməsi və ixtisaslaşdırılması, rəqabətqabiliyyətli sahələrin müəyyən edilməsi və daha da inkişaf etdirilməsi və s. zəruri addımların həyata keçirilməsi ilə birbaşa bağlıdır.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, əmək məhsuldarlığının artırılması ehtiyatları, bilavasitə, onun konkret amillərinin təsiri və iştirakı ilə baş verir [3].

Bu amillərə aşağıdakılar aid etmək olar: maddi-texniki, təşkilati, iqtisadi və sosial.

Hər bir amil isə özündə ayrı-ayrı tərkib elementlərini birləşdirir:

1. Maddi-texniki amillər:

- *elmi və texnoloji yeniliklərin əsasında istehsalın mexanikləşdirilməsi, avtomatlaşdırılması, robotlaşdırılması;*
- *yeni texnologiyanın tətbiqi və mövcud avadanlıqların modernləşdirilməsi;*
- *konstruksiya və hissələrin, digər parametrlərin dəyişdirilərək yenilənməsi;*
- *yeni texnoloji proseslərin işlənməsi və tətbiqi;*
- *məhsulun keyfiyyət və rəqabətqabiliyyəliyinin yüksəldilməsi.*

2. Təşkilati amillər:

- *istehsalın təmərküzləşmə və ixtisaslaşma səviyyəsi;*
- *istehsal prosesinin davamlılıq, ahəngdarlıq və proporsionallıq dərəcəsi;*

- *istehsal menecmentinin təkmilləşdirilməsi;*
- *iş yerlərinin istehsal nəticələrinə uyğun səmərəli təşkili;*
- *istehsal sahəsində çalışan müvafiq kateqoriya işçilərin optimal say nisbət;*
- *sağlam, təhlükəsiz və mənəvi-estetik cəhətdən əlverişli əmək şəraitinin yaradılması və s.*

3. İqtisadi amillər:

- *kollektivin ümumi nəticəsinə görə mükafatlandırılması;*
- *ayrılıqda hər bir işçi üçün fərdi qaydada pul və digər maliyyə resursları ilə mükafatlandırılması və s.*

4. Sosial amillər:

- *işçilərin istirahət hüquqlarının yüksək təminatı;*
- *sosial-məişət şəraitlərinin daha da yaxşılaşdırılması;*
- *təhsil və ixtisas səviyyəsinin, müasir bilik və bacarıqların artırılmasının stimullaşdırılması və dəstəklənməsi.*

Qeyd etmək lazımdır ki, əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsinin ehtiyatları tükənməzdir, bu və ya digər formada və müəyyən kəmiyyət nisbətində təkrar olunur. Bu, bilavasitə, elmi və texnoloji yeniliklərin rəşional səviyyədə tətbiqinin fasiləsizliyi ilə bağılıdır. Elə bu səbəbdən də yeni texnika və texnologiyaların əsaslandırılmış tətbiqi istehsalın inkişafı və əmək məhsuldarlığının dinamika və səviyyəsinin artırılmasının həlledici amili hesab olunur. Həmçinin, onu da qeyd etmək lazımdır ki, yeni maşın və mexanizmlərin, istehsal avadanlıqlarının tətbiqi, mütərəqqi material növlərinin istifadəyə verilməsi, yeni texnoloji istehsal üsul və qaydaların tətbiq edilməsi - bütün bunlar istehsalın səmərəli inkişafı və məhsul istehsalında əmək tutumunun səviyyəsinin əhəmiyyətli dərəcədə azaldılması üçün ciddi əsasdır [4].

Qeyd olunan zəruri tədbirlərin həyata keçirilməsinin səmərəliliyi isə, ilk növbədə, işçilərin ixtisas səviyyəsini, yeni bilik və bacarıqlarını artırmadan mümkün deyil.

Əmək məhsuldarlığına təsir edən amilləri və onun yüksəldilməsi ehtiyatlarını müəyyənləşdirən zaman ***iş vaxtından istifadə səviyyəsinin*** təhlilinin də xüsusi əhəmiyyəti qeyd edilməlidir. Məhsuldarlığın artırılmasının müəssisədaxili mühüm ehtiyat mənbələrindən biri də, əlbəttə ki, ***iş vaxtı itkilərinin*** azaldılması və minimuma endirilməsidir.

İş vaxtı itkiləri iki istiqamət üzrə təsnifatlaşdırılır: bütün günü və növbədaxili iş vaxtı itkiləri.

I. Bütün günü iş vaxtı itkilərinə aşağıdakıları aid etmək olar:

- *xəstəlik səbəbi ilə işə çıxmmama, müdiriyyətin icazəsi və göstərişinə görə bütün günü boşdayanmalar;*
- *üzürsüz səbəbdən işdən yayınma səbəblərinə görə yaranan iş vaxtı itkiləri və s.*

II. Növbədaxili iş vaxtı itkilərinə isə əsasən bunları aid etmək olar:

- *istehsalın təşkilati-texniki şəraiti ilə bağlı olan itkilər;*

– *işçinin özündən asılı olan bəzi vaxt itkiləri.*

İşçinin iş vaxtından səmərəli istifadəsi, nəticə etibarilə, istehsal prosesinin səmərəliliyini və məhsuldarlığın yüksəldilməsini təmin edən əsas amil kimi çıxış edir. Yeni innovasiyaların tətbiqi nəticəsində istehsalın həcmnin artması ilə iş vaxtına qənaətin əhəmiyyəti daha da artır. Çünki müasir innovasiya və bilik iqtisadiyyatında zaman faktoru müstəsna əhəmiyyət daşıyır. Nəzərə alsaq ki, əmək məhsuldarlığının iqtisadi mahiyyətini vaxt vahidinə düşən istehsalın həcmi müəyyənləşdirir, onda bu fikrin mənası və məntiqi tam aydınlaşmış olur.

Qeyd etdiyimiz kimi, məhsuldarlığın formalaşması və artımına təsir edən əsas amillərdən biri də **təbii resurslardır**. Əmək məhsuldarlığını müəyyən edilməsində xüsusi rol oynayan bu amil bir çox istehsal proseslərinin son elementi olan resurslardır - torpaq, su, xammal və faydalı qazıntı ehtiyatları. Təbii ehtiyatların həcmindəki fərqlər ölkələrin həyat səviyyəsi göstəricilərinə təsir göstərir. Məsələn, ABŞ-nin ilk iqtisadi uğuru o zaman kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı üçün istifadəyə yararlı olan böyük həcmdə boş torpaqların olması ilə bağlı idi. İndiki zamanda isə, məsələn, Yaxın Şərqi bəzi ölkələri olan Qətər, Küveyt və ya Səudiyyə Ərəbistanının yalnız böyük neft ehtiyatlarına malik olduqları üçün dünyanın ən varlı dövlətləri siyahısına daxil olmaları heç kimdə də şübhə doğurmur.

Təbii ehtiyatların məhsuldarlıq və iqtisadi artımın əsas amillərindən biri olmasına baxmayaraq onların varlığı heç də, hər zaman yüksək səmərəli istehsalın və sosial rifahın yaradılmasının mütləq şərti deyildir. Məsələn, neftlə zəngin olan Nigeriyada əhəlinin yoxsulluq səviyyəsi neft istehsalından əvvəlki dövrlə müqayisədə daha da pisləşmişdir. Yaponiya isə təbii ehtiyatların azlığına rəğmən dünyanın ən varlı və qüdrətli dövlətlərindən birinə çevrilmişdir. Onun iqtisadi yüksəlişinin əsas səbəbi, bəlli olduğu kimi, resurs zənginliyi deyil, zamanında bilik iqtisadiyyatına sağlam keçid etməsi, insan kapitalının inkişafına xüsusi önəm verməsi, yeni innovasiyaların tətbiqini stimullaşdırması və nəticədə daha yüksək texnologiyaya sahib olmaqla rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsalı və ixrac potensialına sahib olmasıdır.

Bilik iqtisadiyyatında daha müasir innovasiyaların tətbiqi nəticəsi olaraq əmək məhsuldarlığının artımını şərtləndirən mühüm amillərdən birinin **texnoloji biliklərə sahib olmaq** və onun istehsal prosesinə, habelə, xidmət sektoruna effektiv tətbiqidir.

Hələ bir neçə yüz il əvvəl amerikalıların mütləq əksəriyyəti fermer təsərrüfatlarında çalışırdı və o zamanlar mövcud olan kənd təsərrüfatı texnikası, maşın-mexanizmləri məhsul istehsalı üçün böyük əmək məsrəfləri tələb edirdi. Lakin texnoloji inqilablardan sonrakı idiki dövrdə yeni innovasiyaların, elmi yeniliklərin, yenilikçi təkliflərin tətbiqi və onların stimullaşdırılması hesabına ABŞ-in əmək qabiliyyətli əhalisinin az bir hissəsi, demək olar ki, bütün ölkəni ərzaqla təmin edir və əhəmiyyətli bir hissəsini də ixrac etməyə müvəffəq olmağı bacarmışlar. Beləliklə, yeni kənd təsərrüfatı texnologiyalarının inkişafı, innovasiyaların tətbiqi əmək məhsuldarlığını artırmaqla, rəqabətqabiliyyətli son məhsul istehsalını

genişləndirməyə imkan verdi. Bu isə, nəticədə, fermerlərin və əhalinin keyfiyyətli ərzaq təminatı və sosial rifahının artmasına səbəb oldu.

Əmək məhsuldarlığının artırılmasına bir sıra digər amillər - müəssisənin institusional infrastrukturunun təkmilləşdirilməsi, yeni və müasir standartlara cavab verən maşın və avadanlıqların, habelə, texnoloji yeniliklərin tətbiqi təsir edir. Ona görə də, əmək məhsuldarlığı mühüm statistik göstərici olaraq yeni innovasiyaların, insan kapitalının, müasir texnologiyaların tətbiqi və s. sahələrdə də əsas statistik göstərici olaraq istifadə edilir. Bu səbəbdən də, iqtisadiyyatın sahə və sektorları üzrə, habelə mikro səviyyədə əmək məhsuldarlığının səviyyə və dinamikasının hesablanması, ona təsir göstərən müxtəlif amillərin müəyyənəşdirilməsi müasir iqtisadiyyatın, xüsusilə, statistikanın əsas vəzifələrindən sayılır.

Qeyd etmək lazımdır ki, əmək məhsuldarlığı, həmçinin, istehsal xərcləri ilə istehsalın həcmi arasındakı əlaqəni ifadə edən mühüm statistik göstərici hesab olunur. Məhsuldarlıq əsasən, iki qrup göstəricilər ilə xarakterizə olunur. Bunlara biramilli və çoxamilli məhsuldarlıq göstəricilərini aid etmək olar. Bir amilli məhsuldarlıq göstəricisi istehsalın yalnız bir amili əsasında hesablandığı halda, çoxamilli məhsuldarlıq isə istehsalın bir neçə əsas amili əsasında müəyyənəşdirilir. Həmçinin, onu da əlavə etmək lazımdır ki, iqtisadiyyatda əmək məhsuldarlığı göstəriciləri müxtəlif konsepsiya və yanaşmalara uyğun olaraq hesablanır. Bunlardan ən geniş yayılmışı və daha çox praktik mahiyyət daşıyanı **məhsul buraxılışı**, digəri isə **əlavə dəyər** konsepsiyasıdır. Hər iki konsepsiya və onların hesablanma qaydası iqtisadi mahiyyətinə görə biri-birindən fərqləndirilir [5].

Cədvəl 1-də bu konsepsiyalara əsaslanan məhsuldarlıq göstəricilərini özündə ehtiva edən əsas tərkib elementləri verilmişdir .

Cədvəl. 1

Əmək məhsuldarlığı göstəriciləri	İstehsalın həcm göstəriciləri	
	Məhsul istehsalı	Əlavə dəyər
Biramilli göstəricilər		
Əmək məhsuldarlığı	İstehsal olunmuş məhsula əsasən əmək məhsuldarlığı	Əlavə dəyərə əsasən əmək məhsuldarlığı
Kapitalın məhsuldarlığı	İstehsal olunmuş məhsula əsasən kapital məhsuldarlığı	Əlavə dəyərə görə kapital məhsuldarlığı
Çoxamilli göstəricilər		
Cəmi əmək, kapital xərclərinə əsasən məhsuldarlıq	-	Əlavə dəyərə əsasən çoxamilli məhsuldarlıq
Cəmi əmək, kapital və aralıq xərclərə əsasən məhsuldarlıq	İstehsal olunmuş məhsula əsasən çoxamilli məhsuldarlıq	-

Onu da qeyd etmək ki, əlavə dəyərə görə hesablanmış əmək məhsuldarlığı beynəlxalq təcrübədə daha doğru və adekvat göstərici hesab olunur. Lakin iqtisadi təhlillər zamanı kapitalın məhsuldarlığı və çoxamilli məhsuldarlıq göstəricilərindən də istifadə edilir.

Təqdim olunan məhsuldarlıq göstəricilərindən müxtəlif müəssisələrin, böyük şirkət və korporasiyaların, eləcə də, ayrı-ayrı istehsal sahələrinin səmərəliliyinin təhlili və müqayisəsi üçün istifadə edilir. Həmçinin, bu məhsuldarlıq göstəricilərdən ayrı-ayrı ölkələr üzrə məhsul istehsalına çəkilən xərclərin müqayisə olunması üçün də istifadə edilir. Lakin bu göstəricilər əsasında həyata keçirilən müqayisələr həmişə özünü doğrultmurlar. Niyə və hansı səbəblərdən?

İlk növbədə, ayrı-ayrı ölkələr üzrə xərclərin hesablanması metodologiyası, qayda və üsulları, habelə, xərclərin tərkib elementləri bir çox hallarda əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir. Bu zaman məhsuldarlığın səviyyəsinin dəyişməsinə xarakterizə edən məhsuldarlıq indekslərindən istifadə edilməsi məqsədəuyğun hesab edilir.

Məhsuldarlıq indeksi göstəricisi, məhsul istehsalının fiziki həcm indeksinin xərclərin fiziki həcm indeksinə kimi müəyyən edilir. Lakin onu da qeyd etmək lazımdır ki, bəzi zəruri məqamlarda istehsal olunmuş məhsula görə əmək məhsuldarlığı indeksi məhsul istehsalı üzrə fiziki həcm indeksinin əmək məsrəfi üzrə hesablanmış fiziki həcm indeksinə bölünməsi yolu ilə də hesablanır. Bu göstəricinin əsas iqtisadi mahiyyəti məhsul istehsalında əmək ehtiyatlarından səmərəli istifadəni xarakterizə etməkdir.

Bu göstərici, həmçinin, əmək statistikasının, o cümlədən, əmək məhsuldarlığı statistikasının vacib göstəricilərindən biri olaraq qəbul edilir. Əmək məsrəfi faktiki işlənmiş saatların və ya haqqı ödənilmiş saatların miqdarı ilə müəyyən edilir və bu zaman əməyin keyfiyyəti də nəzərə alınır. Lakin əmək məhsuldarlığı indeksi işçilərin şəxsi keyfiyyətlərinin, peşəkarlıq, müasir bilik və vərdisləri mənimsəmə səviyyəsini, səmərəli fəaliyyətin məhsuldarlığa təsirini, əməyin intensivliyini tam ifadə etmir. Çünki istehsalın həcmi texniki və təşkilati amillərdən, həmçinin, istehsal güclərindən səmərəli istifadədən asılıdır.

Statistik təhlillər aparan zaman ölkələr üzrə əmək məhsuldarlığının səviyyəsini müqayisə etmək üçün ÜDM-in valyutaların alıcılıq qabiliyyəti pariteti göstəricisinə (ABŞ dollarında) əsasən hesablanması məqsədəuyğun hesab edilir. Alıcılıq qabiliyyəti pariteti statistik göstəricisi xüsusi seçilmiş məhsul və xidmət növləri əsasında əldə edilən qiymətlərin ölkələr üzrə müqayisəsindən alınır və vahid valyuta ilə ifadə edilir. Bu zaman ölkələr üzrə müqayisəli qiymətlər mübadilə məzənnəsi əsasında deyil, alıcılıq qabiliyyəti paritetinə uyğun olaraq hesablanır. Hesablamalar zamanı əmək məsrəfinin həcmi istehsal olunmuş əlavə dəyərdə əməyə görə kompensasiya məbləği ilə müəyyən edilir.

2. Əmək məhsuldarlığının səviyyə və dinamikasının hesablamasının bəzi məqamları

Statistik təhlillər zamanı əmək məhsuldarlığını müəyyənləşdirərkən bu göstəricinin iqtisadiyyatın hansı sahə və bölməsi üzrə hesablanmasına aid olmasına həmişə xüsusi diqqət yetirmək vacibdir. Nümunə üçün deyək ki, aqrar sektor müəssisələri üzrə məhsul vahidinə sərf olunan əmək məsrəfləri, ticarətdə isə bir işçiyə düşən mal dövriyyəsi hesablanır. Digər sahələrdə isə fərqli yanaşmalar mövcuddur. Əmək məhsuldarlığının iqtisadiyyatın bütün sahəvi quruluşu üzrə belə eynilik təşkil edən əsas göstəricisi birbaşa, yaxud düz göstəricidir:

$$\omega = \frac{Q}{T}$$

Burada, Q - vahid vaxt ərzində istehsal olunmuş məhsulun həcmi və ya bir işçi tərəfindən istehsal olunmuş məhsulun miqdarını ifadə edir. Bu göstəricinin tərsi isə, məhsul vahidinə hesablanmış əmək sərfini, əmək tutumunu xarakterizə edir.

İqtisadi təhlillər zamanı əmək məsrəfini hesablamanın xarakterinə görə müxtəlif ölçü vahidləri üzrə aprırlar: işlənmiş adam-saatlar, adam-günlər, hesab dövrü üçün işçilərin orta sayı yaxud bütün işçilərin orta siyahı sayı.

Hesablamalar zamanı, bəzi hallarda, əmək məsrəfi vahidinə uyğun olaraq əmək məhsuldarlığının hesablanması zərurəti yaranır. Bu zaman əsas hesablanacaq göstərici orta saatlıq və günlük məhsuldarlıq göstəriciləridir:

Orta saatlıq məhsuldarlıq ($\bar{\omega}_s$) = hesabat dövründə məhsul buraxılışının həcmının faktiki işlənmiş adam-saatların miqdarına bölünməsi ilə hesablanır.

Orta saatlıq məhsuldarlıq göstəricisi faktiki işlənmiş vaxtın bir saatında məhsuldarlığın orta qiymətini ifadə edir. Bu göstəricini iş gününün uzunluğuna vurmaqla orta günlük məhsuldarlığı almış oluruq. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, əmək bazırının təhlili zamanı bir işçinin orta məhsuldarlığını hesablayarkən, əsasən, aşağıdakı universal əlaqə düsturundan da istifadə edirlər [6]:

$$\bar{\omega}_{sih} = \bar{\omega}_s \cdot \bar{T}_g \cdot \bar{T}_d \cdot d_i$$

Burada, $\bar{\omega}_s$ - orta saatlıq məhsuldarlıq, $\bar{T}_g$ - iş gününün orta uzunluğu, $\bar{T}_d$ - iş dövrünün orta uzunluğu (günlərlə ifadə edilir), d_i - isə istehsal heyətinin ümumi sayında işçilərin xüsusi çəkisini ifadə edir.

Bu göstəricilər arasındakı mövcud olan asılılıq əlaqəsini indeklər vasitəsilə aşağıdakı düsturla ifadə edə bilərik:

$$I_{\bar{\omega}_{sih}} = I_{\bar{\omega}_s} \cdot I_{\bar{T}_g} \cdot I_{\bar{T}_d} \cdot I_{d_i}$$

Bir qayda olaraq, statistik təhlillərdə əmək məhsuldarlığının səviyyə və dinamikasında baş verən dəyişiklikləri müəyyənləşdirən zaman natural, əmək və dəyər metodundan istifadə edilir. Natural metoddan, yalnız, hər hansı bir növ məhsul istehsalı zamanı istifadə edilməsi məqbul hesab edilir. Lakin çox çeşidli məhsul istehsal edən müəssisə və korporasiyaların bu metoddan istifadə etməsi məqsədəuyğun sayılmır. Bu zaman əmək məhsuldarlığının digər metodlarından istifadə edilməsi zəruridir: əmək və dəyər metodlarından.

Əmək məhsuldarlığının səviyyə və dinamikasında baş verən dəyişikliyi əmək üsulu ilə qiymətləndirərkən, ilk növbədə, faktiki əmək tutumunu müəyyənləşdirmək lazımdır və bu zaman əmək məhsuldarlığı indeksi düsturu aşağıdakı kimi olur:

$$I_{\bar{\omega}} = \frac{\sum q_1 t_0}{\sum T_1} : \frac{\sum q_0 t_0}{\sum T_0} = \frac{\sum q_1 t_0}{\sum q_1 t_1}$$

burada, t_0 - müqayisə dövründə müxtəlif növ məhsul vahidləri üçün əmək məsrəfini xarakterizə edən əmək tutumunu ifadə edir.

Məhsul çeşidlərinin qiymətləri məlum olduqda əmək məhsuldarlığının dəyişməsi və səviyyəsinin müəyyən edilməsi dəyər metodu ilə hesablanır və bu zaman indeks düsturu aşağıdakı kimidir:

$$I_{\bar{\omega}} = \frac{\bar{\omega}_1}{\bar{\omega}_0} = \frac{\sum q_1 p_0}{\sum T_1} : \frac{\sum q_0 p_0}{\sum T_0}$$

Onu da zəruri olaraq qeyd etmək lazımdır ki, əmək məhsuldarlığının dinamikasında baş verən dəyişikliyi təhlil edərkən daha çox dəyər metodundan istifadə edilir.

Bu metoddan istər müəssisə, istərsə də, ayrı-ayrı iqtisadi sahə və sektorlar, eləcə də, ümumi iqtisadiyyat səviyyəsində istifadə edilir.

Nəticə.

- İqtisadi səmərəliliyə nail olunması üçün əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsi yeni texnologiyalara əsaslanan innovasiya iqtisadiyyatına keçid və bütün istehsal ehtiyatlarının səfərbərliyə alındığı təqdirdə müvəffəqiyyətlə həll edilə bilər.
- Əmək məhsuldarlığının səviyyəsini ölkələr üzrə müqayisə etmək üçün ÜDM-in valyutaların alıcılıq qabiliyyəti paritetinə əsasən hesablanması məqsəduyğundur.
- Məhsuldarlıq, istehsal xərcləri ilə istehsalın həcmi arasındakı əlaqəni xarakterizə edən göstəricidir.
- İqtisadiyyatda əmək məhsuldarlığı göstəricilərini hesablayarkən müxtəlif konsepsiyalardan istifadə edilməsi daha məqsəduyğundur. Bunlardan ən geniş yayılmış və daha çox praktik mahiyyət daşıyanı məhsul buraxılışı, digəri isə əlavə dəyər konsepsiyasıdır.
- Əmək bazırının təhlili zamanı bir işçinin orta məhsuldarlığını hesablayarkən, əsasən, əmək sərfinə əsaslanan aşağıdakı universal əlaqə düsturundan istifadə edilməsi zəruri hesab edilir :

$$\bar{\omega}_{1sih} = \bar{\omega}_s \cdot \bar{T}_g \cdot \bar{T}_d \cdot d_i$$

Ədəbiyyat

1. Yaqubov S.M., Məmmədov A.M. Sosial-iqtisadi statistika, Bakı, 2015.
2. Sapsford D., Tzannatos Z. The Economics of the Labour Market, 2010.
3. Ермолаева С.Г. Рынок труда. Екатеринбург Издательство Уральского университета, 2015.
4. Рофе А.И. Экономика труда Издательство: Кнорус, 2010.

5. Hüseynli İ.Q. Ölkə iqtisadiyyatının ayrı-ayrı sahələrində əmək məhsuldarlığı və onun iqtisadi səmərəliliyə təsirinin statistik təhlili” adlı büdcə təyinatlı elmi iş. ADİU (UNEC), Bakı, 2018.
6. www.stat.gov.az